

❁ רבי יעקב ❁

מימרתו מכוונת נגד טעותו של זקינו אלישע בן
אבויה

(ד' ט"ז-י"ז) רבי יעקב אומר: העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא; התקן עצמך בפרוודור כדי שתכנס לטרקלין. הוא היה אומר: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא וכו'.

בספר דבש מסלע וכן בספר מחקרי אבות ביארו, שרבי יעקב שבמשנתנו אוחז בשיטתו (קידושין לט; חולין קמב.) ששכר מצוה בהאי עלמא ליכא.

ונביא חלק מדברי הגמרא שם: "דתניא רבי יעקב אומר, אין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שמתן שכרה בצדה, שאין תחיית המתים תלויים בה [דהיינו שאין מתן שכרן אלא לעולם הבא]. בכיבוד אב ואם כתיב 'למען יאריכון ימך ולמען ייטב לך', בשילוח הקן כתיב 'למען ייטב לך והארכת ימים'. הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות, ועלה לבירה ושלח את האם ונטל את הבנים ובחזרתו נפל ומת, היכן טובת ימיו של זה והיכן אריכות ימיו של זה? אלא למען ייטב לך - לעולם שכולו טוב, ולמען יאריכון ימך - לעולם שכולו ארוך. ודלמא לאו הכי הוי [פרש"י: לא יארע דבר הזה לעולם, אלא מאריכין ימיו ושנותיו]? ועל זה תירצה הגמרא "מעשה הוא", כלומר, שמעשה כזה כבר אירע, אבל לא פירשה הגמרא המעשה. וכנראה שהכוונה למעשה שראה אלישע בן אבויה בבקעת גינוסר (הבאנוהו לעיל).

ובסמוך שם מביאה הגמרא שאמר רב יוסף, אלמלי דרשיה אחר להאי קרא כרבי יעקב בר ברתיה [שרבי יעקב היה בן בתו של אלישע בן אבויה] לא חטא. ואחר מאי הוא? איכא דאמרי כי האי גוונא חזא, ואיכא דאמרי לישנא דחוצפית המתורגמן [שהיה אחד מעשרה הרוגי מלכות] "חזא דהוה גריר ליה דבר אחר [ופירש רש"י: חזיר], אמר: פה שהפיק מרגליות ילחך עפר [דהיינו - זו תורה וזו שכרה?], נפק חטא.

וא"כ על ידי המעשה שראה רבי יעקב בזקיננו אלישע בן אבויה, שעל ידו יצא לתרבות רעה, למד ששכר מצוה בהאי עלמא ליכא. ועל דרך זה אמר כאן, שהעולם הזה אינו אלא הפרוזדור בפני העולם הבא, ומעשה המצוות הם רק התיקון להיכנס לטרקלין, כלומר לשכר המיועד לעולם שכולו טוב וכולו ארוך.

ונראה להוסיף, שלכן המשיך ואמר "יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה" וכו', דהלא הבאנו (במשנה דלקמן) מה שאמרו חז"ל שאחר היה רוכב על סוס בשבת ושמע בת-קול מצפצפת ואומרת "שובו בנים שובבים חוץ מאחר", ולפי כמה מפרשים היה בזה רק נסיון, אבל באמת אם היה חוזר היתה תשובתו מתקבלת, שאין דבר העומד בפני התשובה. ועל כן דווקא נכדו רבי יעקב אמר ש"יפה שעה אחת בתשובה" וכו'.

ובספר **סדר הדורות** הביא דעה שרבי יעקב שבמשנתנו הוא בן בתו של אלישע בן אבויה, וכתב על זה שקשה לומר כן, כי הלא לאחר שנשנו דברי רבי יעקב מובאים דברי אלישע בן אבויה, ואיך יקדים התנא דברי בן בתו רבי יעקב לדברי זקיננו אלישע בן אבויה. והנה מלבד שיש לתמוה קצת על הערה זו, שהרי כל הפרק באמת אינו כסדר הדורות בקדימה, עוד יש להטעים אף לדברי הסדר הדורות, שמכיון שאלישע בן אבויה יצא לתרבות רעה על ידי שלא דרש את הפסוק נכון, לכן הובאו דברי רבי יעקב נכדו מקודם בכדי לברר שלא יטעו בזה הענין שטעה זקיננו, אלא יבינו שאורך ימים האמתי הוא לעולם הבא, שהוא הטרקלין.

✿ אלישע בן אבויה ✿

הקלקול בראשית עניינו אשר בגללו החמיץ עד כי
כמו נסתמה דרכו מלשוב

(ד' כ') **אלישע בן אבויה** אומר: הלומד ילד למה הוא דומה? לדיו
כתובה על נייר חדש. והלומד זקן למה הוא דומה? לדיו כתובה
על נייר מחוק.

✿ טעם שנשנתה מימרתו למרות שיצא לתרבות רעה

בגמרא חגיגה (יד:) ובירושלמי חגיגה (ט.) מובא, שאלישע בן אבויה היה אחד
מן הארבעה שנכנסו לפרדס, והוא 'קיצץ בנטיעות'. ופירש **בקרוב העדה**, שקלקל
ועוות כמי שנכנס לפרדס וקיצץ נטיעותיו, ובא לידי כרת. ובירושלמי האריכו,
שהיה הורג גדולי תורה, אם ע"י כישוף או ע"י שמות, וכן תלמידים שהיה רואה
שמצליחים בתורה היה מדריכם לעזוב את לימודם ולצאת לאומנות. הרי לנו, שלא
רק שיצא לתרבות רעה, אלא ירד עד כדי כך שהיה רוצח וחוטא ומחטיא את
הרבים, וקראוהו חז"ל בשם 'אחר'.

ובספר **מגן אבות** כתב, שזאת המשנה דלגוה בסידורי תפילות משום "שם
רשעים ירקב" (משלי י' ד'). ולכאורה הדבר צריך ביאור, כי אם רבינו הקדוש והחכמים
שאחריו לא השמיטו משנה זו, למה השמיטו מסדרי התפילה?

וממשיך לבאר **במגן אבות**, שנראה כי קודם שיצא לתרבות רעה היתה שגורה
מימרתו זו בפי התלמידים, ואחר כך משנה זו לא זזה ממקומה ואע"פ שיצא
לתרבות רעה אין להניח דבריו, וכבר אמרו (**רמב"ם** בהקדמה לשמונה פרקים) 'שמע
האמת ממי שאמרה', דקאי אפילו על חכמי אומות העולם שאינם בעלי ברית. ורבי
מאיר למד תורה ממנו וסמך על מקרא שנאמר (משלי כ"ב י"ז) "הט אזנך ושמע דברי
חכמים ולבך תשית לדעתי", ואמרינן בפרק אין דורשין (חגיגה טו:) "לדעתם לא נאמר,
אלא לדעתי" - שלא יטה מהתורה לדעתם. ועל זה אמרו שם שרבי מאיר "רמון
מצא - תוכו אכל, קליפתו זרק".

וכעין דבריו בקיצור כתב **במחזור ויטרי** כאן, שמימרא זו נאמרה על ידו קודם
שיצא לתרבות רעה, או שמא מי שסידרה "רמון מצא - תוכו אכל וקליפתו זרק".

❁ עוד טעמים, והלקח מהזכרת מימרתו

ואמנם, עוד טעמים יש לכך שנשנתה מימרתו של אלישע בן אבויה למרות יציאתו לתרבות רעה, כי יש בה לקח מוסר, ומשום שלקח זה קשור באישיותו ובמה שאירע לו הוזכרה מימרתו דווקא בשמו.

בספר **דברי יואל** העיר, שיש לדקדק למה העתיק רבינו הקדוש שמועה זו בשם אומרו אחרי שיצא לתרבות רעה, ועינינו הרואות שחז"ל העלימו שמו וקראוהו בשם אחר, וא"כ הוה ליה לרבינו הקדוש לסתום השמועה מבלי להזכיר שם בעליה עליה. והרבה משניות יש בש"ס בהעלמת שם אומרם, ובפרט כשאין עליו חולקין, ולא יזו סביבה הזכירו כאן, ובוודאי יש דברים בגו. עכ"ד.¹⁹

ונראה, כשנעיין בקורות חייו של אלישע בן אבויה יתגלה שיש טעם הגון ועמוק למה בדווקא הביאו את דבריו במשנת חסידים, וגם שהזכירם בשמו. וקודם כל ראוי להביא מה שכתב **הרלב"ח** בתשובותיו (סי' קמז - קונטרס הסמיכה ה) על המתמיהים לפעמים על דברות חז"ל מפני שלא הבינו כי אם המאמרים בעצמם בפשטיהם ובלי חקירה על מאמרי האומרם או הנאמר עליהם במקום אחר. אמנם המביט במאמריהם שאמרו אלו החכמים במקום אחר או הנאמר עליהם, יבין מיד כוונת המאמר. עכ"ד. וכעין זה כתב **בדברי יואל** על זאת המשנה, שבאמת השתלשלות מצבו של בעל השמועה כפי המבואר בדברי חכמינו ז"ל, הוא יסוד עצום להבין מאמרו במשנתו.

ויש להקדים כמה פרטים מקורות חייו של אלישע בן אבויה, וגם לגלות איך אירע דבר נורא כזה, שתנא וגדול בישראל שהיה רבו של רבי מאיר יצא לתרבות רעה. והפרטים מובאים בכמה מקומות בחז"ל ובקצת שינויים בדבריהם (עיין במס' חגיגה דף ט"ו, בירושלמי חגיגה דף ט', בילקוט על קהלת עה"פ "טוב אחרית דבר מראשיתו" אות תתקע"ד, ובבראשית רבה פ"ו י"ג).

מסופר במקורות הנ"ל איך שרבי מאיר היה יושב ודורש בשבת בטבריה, והיה אלישע רבו רוכב על הסוס בשוק, וכשנודע לרבי מאיר פסק מדרשתו ויצא

יח. ובמלאכת שלמה הביא מהג"ר אברהם גלאנטי זצ"ל בפירושו לספר קהלת, על פי המעשה המובא בגמרא (חגיגה טו.), שפעם אחת היה אחר רוכב על סוסו בשבת והיה רבי מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו, עד שאמר לו אחר - מאיר חזור לאחוריך שכבר שיערתי בעקבי סוסי עד כאן תחום שבת. והביא בשם הגאונים, שבזכות שלא רצה אחר שיחטא רבי מאיר על ידו ומנע ממנו לעבור את תחום שבת, זכה לכך שנזכר שמו במסכת אבות, שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה.

לקראתו. שאלו אלישע לרבי מאיר: במה דרשת היום? ואמר לו כמה דרשות שדרש בביהמ"ד על הפסוק (קהלת ז' ח') "טוב אחרית דבר מראשיתו", ואחד מהם - יש לך אדם שהוא עושה מעשים רעים בנערותו, ובזקנותו חוזר בתשובה, וזהו טוב אחרית דבר מראשיתו. ועל זה אמר אלישע: חבל על דאבדין ולא משתכחין, שהרי רבי עקיבא רבך לא כך אמר, אלא טוב אחרית דבר כשהוא טוב מראשיתו.

והוסיף אלישע לספר, שאבויה אביו היה מגדולי ירושלים, וביום שבא להכניס אותו בבריתו של אברהם אבינו קרא לכל גדולי ירושלים ולרבי אליעזר ורבי יהושע עמהם. ובאמצע הסעודה כשכולם היו עסוקים במזמורים לכבוד הברית, אמר רבי אליעזר לרבי יהושע: אלו עוסקים בדידהון, ואף אנן נעסוק בדידן, והתחילו לעסוק בתורה בנביאים ובכתובים, והיו הדברים ערבים כנתינתם מסיני, וירדה אש והיתה מלהטת סביבותיהם. אמר אבויה אבי: הואיל וכך היא כוחה של תורה, הבן הזה שמלתי היום - אם מתקיים לי הריני נותנו לתורה, ועל ידי שלא היתה כוונתו לשם שמים לא נתקיימה בי התורה.

והמשיכו לדבר עוד, ושאל את רבי מאיר מה עוד דרש, והשיב שעל הפסוק באיוב (כ"ה י"ז) "לא יערכנה זהב וזכוכית", אמר, אלו דברי תורה, שקשין לקנות ככלי זהב ונוחין לאבד כזכוכית. אמר לו אלישע: עקיבא רבך לא כן אמר, אלא מה כלי זהב וזכוכית אם נשברו יש להם תקנה, אף תלמיד חכם שסרח ושכח תלמודו יכול לחזור בו ולחזור לתורה. ואז אמר לו אלישע: עד כאן תחום שבת, ושאלו רבי מאיר: איך אתה יודע? והשיב שמטלפי הסוס שיער כן. ושאלו רבי מאיר: כל כך הרבה חכמה יש בך ולמה אתה לא חוזר? והשיב אלישע, שאינו יכול. וסיפר, שפעם אחת היה רוכב על הסוס סמוך לכותל המערבי ביום הכיפורים שחל בשבת, ושמע בת-קול יוצאת מבית קודש הקדשים מצפצפת ואומרת "שובו בנים שובבים" (ירמ' ג' י"ד) חוץ מן אלישע בן אבויה, שהיה יודע כוחי ומרד בי.

ומה היה המעשה שעל ידו בא למרוד בהקב"ה ויצא לתרבות רעה? פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת גינוסר, וראה אחד שעלה לראש הדקל בשבת ונטל האם על הבנים וירד משם בשלום. אחר השבת היה יושב ושונה, ראה אחד שעלה לראש הדקל ונטל את הבנים ושלח את האם, וירד והכישו נחש ומת. אמר: כתיב (דברים כ"ב ז') "שלח תשלח את האם והבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים" - היכן טובו של זה והיכן אריכות ימים של זה? ולא ידע מה שדרש רבי עקיבא בציבור: למען ייטב לך - בעולם שכולו טוב, והארכת ימים - לעולם שכולו ארוך.

ויש אומרים, שעל ידי שראה לשונו של רבי יהודה הנחתום ^{יט} נתון בפי הכלב, אמר: זו תורה וזו שכרה, אם הלשון שיגע בתורה כל ימיו כך, לשון שאינו יודע ואינו יגע בתורה על אחת כמה וכמה! אמר: אם כן, לא מתן שכר לצדיקים ולא תחיית המתים.

ויש אומרים על ידי שכשהיתה אמו מעוברת בו עברה על בתי ע"ז והריחה מאותו המין ולא היתה יכולה עד שנתנו לה מאותו המין ואכלה, והיה מפעפע במעיה כארסה של חכינה. [ולהלכה כתב ההגהות **אשרי** במס' ע"ז (כו.) להזהיר את המיניקות שלא יאכלו נבילות וחזיר, וכל שכן שאין להאכילן דברים טמאים, וראיה מאחר, שאמו אכלה מענין עכו"ם וזה גרם לו לעת זקנותו שיצא לתרבות רעה.]

ורבינו חננאל (במס' חגיגה טו:) הביא עוד על אלישע בן אבויה, שלא היה לבו חפץ לעשות תשובה, כי מעיקרא טינא היתה בו, שלא פסק זמר יווני מביתו, ובשעה שהיה עומד מביהמ"ד הרבה ספרי מינין היו נושרין מחיקו ויצא לתרבות רעה.

ומסיים **בדברי יואל**, שנמצא שכל עיקר סיבת נפילתו של אחר היתה לצד הפגם בתחילת השרשתו בקדושה [אם במעי אמו, או בסעודת בריתו וכו'], ולמדים אנו מזה גודל הנחיצות להבטיח הצלחת ימי הנעורים בתכלית הטוב בכל הפרטים, כי זה כל קיום האדם במשך ימי חלדו. אם ראשית דרכו ביראת ה' חתולתו, אז הוא כדיו על נייר חדש, אשר גם כי יזקין לא יסור ממנה. משא"כ כשחסר לו יסוד הבנין בימי הנעורים, הרי אף שהקב"ה חפץ בתשובה ומקבל שבים אף לעת זקנותו, אבל מכיון שיסודו רעוע יקשה עליו מאוד להגיע לתשובה מעולה, כי אין בו כח המגין נגד הסתת יצרו. ולפי זה יובן היטב למה הביא רבינו הקדוש מימרא זו עם שמו של בעל השמועה, כי השתלשלות מצבו של אחר היא הראיה החותכת ביותר על מימרתו שעיקר הכל הוא היסוד בימי הנעורים, כי כשנחסר היסוד נסתר אח"כ הבנין, וכמו שרואים אצל אחר שבשביל שיסודו היה בשלא לשמה על כן לא מצא ידו די השיב נגד נסיונות היצר. וע"כ יקחו מזה מוסר להשגיח היטב על ימי נעורים, כי ממנו יתד וממנו פינה לכל הצלחתו של האדם בכל מעשיו. עכ"ד.

למה לא הגינה זכות התורה עליו

ויש לבאר עוד, מדוע לא הגינה זכות התורה על אלישע בן אבויה, שלא יצא לתרבות רעה.

^{יט}. כך איתא במקור אחד בחז"ל, ואמנם בחז"ל יש גם מקור שראה את לשונו של רבי חוצפית המתורגמן.

הנה לכאורה הרי יש להעיר בענין המעשה באבויא אביו בסעודת הברית, שלכאורה אע"פ שכוונתו לא היתה לשמה, הלא אמרו חז"ל (נזיר כג.) "לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה". ובדברי יואל ביאר ע"פ דברי האור החיים הק' (פרשת בחוקותי), דמה שאמרו חז"ל (סוטה כא.) שתורה מגנא ומצל'א בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה, זהו דווקא בעוסק בתורה לשמה, שאז יש בה הסגולה להגין ולהציל, משא"כ תורה שלא לשמה אינה מגנא ומצל'א.

ולפי זה, מכיון שעברו על אלישע כמה נסיונות וסיבות שהעלו בלבו טינא, הרי אם היתה ראשיתו טובה להקדישהו לתורה לשמה היתה התורה לשמה מגינה עליו ומצילתו מנסיונותיו. אבל מכיון שראשיתו היתה שלא לשמה, לא היה בזה די להצילו מנסיונותיו, ועל כן נעשה בו מה שנעשה, רח"ל (וכעין דבריו פירש גם בעץ יוסף).

וכדאי לציין, שכאן הכוונה שלא לשמה היתה של אביו ולא של אחר עצמו, וא"כ נראה שיש כאן חידוש, שאם היתה כוונת אביו בבריתו של בנו לשם שמים היה זה משפיע על בנו לזכות בשמירת התורה דמגנא ומצל'א.

ובכל הנ"ל מובן למה נאמרה מימרא זו במשנתנו ובשמו של אלישע בן אבויא, כי בידיעת שם בעל המימרא נבין כוונתה.²

☆ שובו - 'חוץ מאחר'

עוד פרט הצריך ביאור בעניינו של אלישע בן אבויא הוא בהבנת הבת-קול ששמע "שובו בנים שובבים חוץ מאחר", שהרי קיימא לן שאין דבר העומד בפני התשובה? ורבינו חננאל כתב, שגלוי וידוע לפניו יתברך שאינו חוזר בתשובה שלימה לעולם, שאילו היה חוזר לא היה נטרד, שאין הפרגוד ננעל בפני בעלי תשובה.

כ. ובזה מובן מאוד מה דתני בסמוך לאחר דברי רבי יוסי ברבי יהודה איש כפר הבבלי, שרבי מאיר אומר [לפי גירסא אחת] "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו", שרבי מאיר לשיטתו במה שלמד מאחר אפילו אחרי שיצא לתרבות רעה, וכמ"ש הרמב"ם שהבאנו לעיל שמע האמת ממי שאמרה. וגם אתי שפיר מה שאמר רבי מאיר בתחילת פרק ששי ש"כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה... ומכשרתו להיות צדיק חסיד ישר ונאמן ומרחקתו מן החטא ומקרבנו לידי זכות", דהיינו אחרי שראה במו עיניו מה שקרה לאלישע בן אבויא רבו שיצא לתרבות רעה מכיון ששרשו היה בענין של שלא לשמה, שכוונת אביו לא היתה לשם שמים, ולכן לא היה בכח תורתו להגן עליו מן החטא. וכעין זה ביאר בספר אמת ליעקב (בריש פרק ו').

ובפירוש עץ יוסף [על המדרש] ביאר, שבת-קול זו להכשילו ברוב חטאותיו באה, על דרך 'משגיא' וגו' (ראה איוב י"ב כ"ג), ומכל מקום אילו היה נותן אל לבו ושב - ורפא לו, ובעת מותו נתן לב לזה. ובדרך אחרת כתב רבינו חננאל, דאית לן למימר שהמחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה ועווננו גדול מאוד.

ובאמת דבריהם האחרונים הם ע"פ מה דאיתא להלן סוף פרק ה', שכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה, וכמבואר שם במפרשים שיש בזה מחלוקת במובנו של "אין מספיקין". מצד אחד מבואר **בשערי תשובה** (שער א' אות נ"א-נ"ב), שהמחטיא את הרבים תשובתו קשה וצריך להשתדל בה יותר. וכן כתב **בחדושי המאירי** (בבא בתרא ד.), שכל אלו שאין מספיקין בידם לעשות תשובה, היינו שאין מסייעין אותם, אבל אם עשו תשובה אין הפרגוד ננעל בפניהם לעולם, וכעין זה כתב **התוספות יום טוב**. וכתב התויו"ט, שלעומת שיטה זו פירש **הרמב"ם**, שימנעוהו מן התשובה, וכענין שנאמר בפרעה (שמות ט' י"ב) "ויחזק ה' את לב פרעה". וב**שמונה פרקים** שהקדים למסכתא זו (פ"ח) נתן טעם לדבר, שיש חטא שראוי להיענש עליו על כל פנים, ולפיכך ימנעוהו השי"ת מן התשובה כדי שיבוא עליו עונשו הראוי לו, וכן כתב גם **במשנה תורה** (הלכות תשובה פ"ו). ולכאורה מדברי רבינו חננאל נראה שסובר כהרמב"ם.

ועכ"פ לדברי השערי תשובה והמאירי מובנת כוונת המימרא והזכרת שמו של אלישע, שהתשובה שלו - אם היה מקיימה - היא ענין קשה ככתב על נייר מחוק, אחרי כי אין מסייעין לו מלמעלה בהיותו מחטיא את הרבים וכמובא בתחילת דברינו לעיל בשם הירושלמי.

